

DİLOVASI DEHŞETİNDE DEĞİŞEN BİR ŞEY YOK **Kâr da maksimum, kanser de**

Kocaeli'nin Dilovası, büyük sanayi kuruluşlarının başlıca merkez üslerinden biri. Denize dökülen deresi bile, nasıl bir kirlilik yarattığını, her türlü tedbirden uzak bir bölge olduğunu gösteriyor. Bu eski kasabanın “Kanserovası” diye anılması da boşuna değil. Bir dönem medya ablukası altında kalmasına, çeşitli önlemlerin alındığı söylenmesine rağmen Dilovası'nda değişen bir şey olmuyor, kapitalizmin vahşi yüzü kendini en çok Dilovası'nda gösteriyor.

Bölgede uzun süre araştırmalar yapan Kocaeli Üniversitesi'nden Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, organize dehşeti rakamlarla anlatıyor...

Dilovası'yla henüz kimsenin ilgilenmediği bir dönemde bölgede sanayi kaynaklı yaşanan sağlık sorunlarını araştırmak amacıyla bir çalışma başlattınız. Ortaya çıkarttığınız sonuçlar, sanayicisinden politikacısına, birçok kesimden büyük tepki aldı. Sonunda medya konuya eğildi ve Dilovası'ndaki sorun geniş kitleler tarafından duyuldu. Sizi böyle bir araştırma yapmaya iten sebep neydi?

Onur Hamzaoğlu: Dünya genelinde geçerli olan bir terminolojiyi kullanırsak, “endüstri-yoğun bölgelerde yaşayanların sağlık sorunları” diyebiliriz buradaki duruma. Böyle bölgelerde yaşanan hastalıkların hem çeşidi hem sıklığı değişiyor. Ben Kocaeli'ne 2001 yılının sonunda geldim. İhtisas alanım halk sağlığı; bölgede yaşanan sağlık sorunlarıyla ilgili varolan veriler ve gözlemlerim bu bölgeye gelmemde etkili oldu. Gelince “halk sağlığı açısından nasıl bir bölgede yaşıyoruz” sorusuna cevap olacak bazı veriler toplama ihtiyacı hissettim, ki ele geçen bu veriler oldukça ürkütücüydü. O dönemin rakamlarıyla Kocaeli, Türkiye'deki sanayi kuruluşlarının yaklaşık yüzde 20'sine sahip. Türkiye'nin sanayi üretiminin de yüzde 15'i bu bölgede yapılıyor. Türkiye'deki kimya sanayii sektörünün yüzde 35'i, metal ve makine sanayii sektörünün yüzde 20'sinin Kocaeli ilinde yerleşik olduğunu biliyoruz. Kocaeli'ndeki toplam sanayi kuruluşlarının yüzde 60'ının da Gebze bölgesinde bulunduğunu öğrendik. Kocaeli'ndeki metal sanayii sektörünün yüzde 76'sı, kimya sanayii sektörünün de yüzde 83'ü Gebze sınırları içinde faaliyet gösteriyor. Gebze'deki kimya sanayiinin de büyük bölümü Dilovası'nda yerleşmiş bulunuyor. Bu sonuçlar, bölgeye gelmeden önce ve geldikten sonra edindiğimiz gözlemlerin nesnelliğini de doğrulayan veriler oldu.

İzmit ve Gebze'deki bu sanayi yerleşimi bir plan çerçevesinde mi yapılmış, yoksa Türkiye'de sık karşılaştığımız gibi çeşitli işletmeler gelişigüzel mi yerleştirilmiş?

Osmanlı dönemindeki dokumacılık faaliyetlerini saymazsak, bölgede sanayi cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan SEKA'yla başlıyor. Ama bugünkü hale gelmesine sebep olan süreç '60'lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle başlıyor. Bu süreçte bölge, kamu kararıyla petro-kimya sanayii için tercih ediliyor. Planın ilk adımı olarak da bir kamu yatırımı olan TÜPRAŞ kuruluyor. Amaç, TPAO'nun çıkardığı petrolü BOTAS'ın borularıyla bölgeye taşıyıp, ithal edilen petrolle birlikte TÜPRAŞ'ta rafine edip akaryakıt olarak dağıtmak. TÜPRAŞ projesinin önemli unsurlarından biri de, üretilecek ham ve ara mamullerle beslenen lastik ve kimya sanayiinin bölgeye gelecek olması. Tabii '60'lı yıllarda planlı olarak başlayan

sanayileşmenin '70'lere gelindiğinde dönemin "bilge dedeleri" tarafından planlamanın pilavla nitelendiği bir siyasî ve ekonomik bakış paralelinde rotasından çıkmasıyla, bölgedeki gelişim de kontrolden çıkıyor. Kamu denetiminin lafta kaldığı bu süreç sonunda Kocaeli ve çevresi bugünkü haline geliyor. TÜPRAŞ'ın ardından önce yoğun olarak lastik, kimya ve boya sanayii, arkasından da '70'lerde metal sanayii bölgeye yerleşiyor. Özellikle vurgulamak gerekir ki, özel sektöre ait olan bu fabrikalar çok büyük kapasite değerlerine sahip ve maalesef hammadde olarak hurda demir kullanıyorlar. Hemen belirtelim ki, Kocaeli çevresinde 400 adet birinci sınıf, 7 bin adet de ikinci ve üçüncü sınıf müessese bulunuyor. Çevre Koruma Müdürlüğü'nün 2004 tarihli resmî raporuna göre, tüm bunların sadece yüzde 5'inde atık su, yüzde 6'sında da hava emisyonu denetimleri yapılabiliyor.

Peki yetkililer geriye kalan işletmelerin denetiminin yapılamamasını nasıl açıklıyor?

Diğerlerinin denetlenememesine sebep olarak gösterilen şey, insan gücünün ve teknolojinin yetersizliği. Tabii buradaki işletmelerde denetimin mümkün olabilmesi için kullanılan hammaddelere uygun teknolojiye de yatırım yapmak gerekiyor. Üç-dört yıl öncesine kadar Kocaeli'nde hava kirliliği ölçümleri için Uludağ'daki hava kirliliği ölçümünde baz alınan parametreler kullanılıyordu. Bu ölçümlerde kontrol edilen kükürt dioksit olduğundan, Kocaeli'nin havası Ağrı'nın havası kadar temiz çıkabiliyordu. Son dönemde kamuoyunda bölgeyle ilgili tartışmaların başlamasının ardından bölgedeki kirliliğe özel ölçümler yapabilecek teknolojiler getirilmeye başlandı. Tüm bu edindiğimiz bilgiler ışığında çalışmaya başlamadan önce Dilovası'nın bir tehlike ve risk haritasını çıkarmak istedik. Bu amaçla da bölgedeki tesislerde kullanılan hammaddelerin ne olduğunu öğrenmeye çalıştık. Beş ay kadar yoğun bir çalışma yaptık, Sanayi Odası'ndan konuyla ilgili bilgiler talep ettik. Çalışmamızı çok olumlu karşıladılar, ama tesislerde kullanılan hammaddelerle ilgili detayları, ticarî sır olmaları nedeniyle bizimle paylaşamayacaklarını söylediler.

Yani bölgeye sanayi kuruluşlarının yarattığı kirlenmeyi kontrol edebilecek teknolojiyi getirmek isterseniz dahi hangi teknolojiye ihtiyaç olduğunu öğrenemiyorsunuz, çünkü hammaddeler sır olarak saklanıyor...

Evet. Yani bu kente hammadde olarak neler giriyor, öğrenemiyoruz. Biliyorsunuz, Kocaeli Belediyesi oldukça gelişkin bir belediye, İtfaiye Müdürlüğü de buna paralel olarak gayet donanımlı. Çünkü özel maddelerin tutuşabildiği farklı yangın riskleri taşıyan bölgede özel söndürme tekniklerinin kullanılması gerekebiliyor. Hammaddelere ait bilgiler itfaiye için daha da elzem. Buna karşın, onların elinde de kullanılan hammadde bilgisinin çok küçük bir kısmı mevcut. Yani işletmeler, bu bilgileri, bir kaza anında kendilerini kurtarmaya gelecek itfaiyeyle dahi paylaşmayacak kadar kıymetli görüyorlar. Tabii bir kaza anında itfaiye de, o fabrikalarda çalışan insanlar da, çevrede yaşayanlar da büyük tehlike altında kalıyorlar. Gelişmiş ülkelerde, çok daha sıkı kuralların yanısıra, en azından müesseseler arası bir kontrol mekanizması mevcut. Birbirlerine karşı sorumlu hissediyorlar kendilerini ve açık vermemeye çalışıyorlar. Bizde maalesef o da yok.

Dilovası'nda faaliyet gösteren demir-çelik fabrikalarına baktığımızda fabrikaların önünde dağ gibi yığılı hurda demirler göze çarpıyor. Bu hurdalar nerelerden getiriliyor?

Bölgede 2004 itibariyle dokuz adet özel liman bulunuyordu. Bunların her birinde bir gümrük memuru var. Bunun dışında, bu limanlardan yurda giren maddelerin nükleer bir atık taşıyıp taşımadığının kontrol ediliyor olması gerekiyor. Dünya genelinde hurda demirin belli başlı iki kaynağı var. Birincisi, gemi sökümü. Bize verilen bilgilere göre, Ukrayna gibi eski Sovyetler Birliği üyesi devletler bu gemilerin yoğunluklu olarak geldiği bölgeler. İkincisi de, özellikle '90'lardan sonra başlayan yoğun savaş dönemi sonucu ortaya çıkan savaş hurdaları, ki bunların arasında tanklar, toplar, hatta patlamamış bombalar dahi bulunuyor. Siz iyi niyetli davranıp üzerinde nükleer işareti bulunan hurdaları almayabilirsiniz, ama seyreltilmiş uranyum kullanılarak vurulmuş bir tank hurdası da insan sağlığı için ciddi şekilde tehlikelidir. Dilovası'nda faaliyet gösteren bazı fabrikaların İskenderun'da da özel limanları var. Ve bu limanlara Irak savaşı sonrasında ortaya çıkan hurdaların getirildiği biliniyor. Fabrikalar bunların denetiminin kendileri tarafından yapıldığını söylüyor. Bir de gümrük memurları var.

Dolayısıyla fabrikalarda hangi hammaddeleri kullandıklarını öğrenmek neredeyse imkânsız...

Dilovası, 2000 yılında çıkarılan bir mevzuat sonrasında, o dönemki adıyla Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından "organize sanayi bölgesi" ilan edildi. Bir bölgenin organize sanayi bölgesi ilan edilebilmesi için bazı koşullar var. Mesela organize sanayi bölgesinin içinden akarsu, otoyol geçemez, içinde SİT alanı bulunamaz ve en yakın yerleşim bölgesine 500 metre mesafeden daha fazla yaklaşamaz. Dilovası'nın içinden geçen iki akarsu, iki otoyol, bir tarihî ipekyolu köprüsü ve her ne kadar hangisinin daha önce kurulduğuna dair tartışmalar olsa da, bazı bölgelerde fabrika tanklarına on metre mesafede konutlar bulunuyor. Yani öncelikle Dilovası'ndaki organize sanayi bölgesi, hukuka ve mevzuatlara aykırı şekilde kurulmuş oluyor. Bir bölgeyi organize sanayi bölgesi ilan etmek, o bölgeyi bir anlamda patronların inisiyatifine bırakmak demektir. Özerk bir yapıya sahip olan organize sanayi bölgesi oluşumları, sadece bakanlık kanalıyla denetlenebiliyor. Yani belediye denetiminin dahi dışında faaliyet gösteriyorlar. Bu durumda da hammadde tespiti çalışmamızda karşımıza çıkan sorunlar gibi birçok sorunla karşılaşılıyor. Bu nedenle de, araştırmalarımızda sanayinin yol açmış olabileceğini düşündüğümüz sonuçlar üzerinde yoğunlaştık ve araştırma yapacağımız insanları da bu şekilde tespit ettik.

Bu çalışmaları kimler üzerinden yürüttünüz, Dilovası'nda nasıl bir nüfus yapısı var?

Dilovası nüfusunun büyük bir kısmını Doğu Anadolu'dan göçle gelenler oluşturuyor. Ve araştırmalarımız gösteriyor ki, bu nüfusun sadece yüzde 9'u yaşadıkları bölgedeki fabrikalarda çalışabiliyor. Fabrikalarda çalışan diğer işçiler bölge dışından gününbirlik geliyor; bunların büyük çoğunluğu da taşeron firmalar aracılığıyla getirilen işçiler. Yani fabrikalarda çalışanların büyük çoğunluğu Dilovası'nda yaşamıyor. Biz çalışmalarımızı Dilovası'nda yaşamış ve burada ölmüş insanlar üzerinde yaptık. En kolay ulaşabileceğimiz kaynaklardan biri ölüm kayıtlarıydı. Yerel yönetim yetkilileriyle görüşüp yardım istedik, bize ellerindeki her türlü bilgiyi paylaşacaklarını söylediler. Bizim için en önemli belgelerden biri defin ruhsatlarıydı. Böylece 1 Ocak 1995'den 10 Ekim 2004'e kadar belediyenin defin ruhsatı verdiği bütün ölüm kayıtlarına ulaştık. 493 ölüm belgesi gösteriyordu ki, bu ölümlerin 235'i kalp

hastalıklarından, 159'u da çeşitli kanserlerden kaynaklanıyor. Yani 100 ölümden 48'i kalp hastalıkları, 32'si kanserden olmuş. Kanser vakalarını incelediğimizde yüzde 40'ının akciğer, yüzde 25'inin mide-bağırsak, yüzde 15'ininse kan kanseri vakası olduğunu tespit ettik. Başka ülkelerde yapılan araştırmalardan, sanayi-yoğun kirlilik yaşayan bölgelerde kanser nedeniyle ölümlerin arttığını ve bu vakaların da genellikle akciğer, mide-bağırsak ve kan kanserinde yoğunlaştığını biliyorduk. Yani Dilovası'nda karşılaştığımız tablo da bu araştırmaların sonuçlarıyla paralellik arz ediyordu.

Dilovası'ndaki değerler dünya ortalamaları dikkate alındığında ürkütücü gibi görünüyor.

Çok daha ürkütücü... Tamamen tesadüf eseri, biz araştırmamızı tamamlamaya başlarken, Kocaeli Valiliği'nden üniversitemize Dilovası'ndaki halk sağlığı durumuyla ilgili bilimsel bir çalışma yapmamızı isteyen bir yazı geldi. Biz de çalışmamızı bitirip bir rapor halinde valiliğe sunduk. Üç ay sonra valilik kanalıyla üniversitemize bir tenkit yazısı ulaştı. Yazıda, halkı, varlığı kanıtlanmamış sağlık sorunları olduğuna inandırarak rahatsız etmekle itham ediliyorduk. Biz de Dilovası'yla ilgili bu çalışmayı daha da derinleştirmeye karar verdik. Dört kamu kuruluşuna ait sekiz evrak üzerinden 2004 yılı içerisinde gerçekleşen bütün ölümleri inceledik. Karşımıza 109 ölüm çıktı. Trafik kazası ve anne karnında gerçekleşen ölümleri çıkardığımızda geriye 78 vaka kaldı. Bunlarla ilgili belgeleri tek tek inceledik, ölenlerin ailelerinin adreslerini tespit ettik. Nerede doğduklarından Dilovası'nda ne kadar yaşadıklarına, hangi işlerde çalıştıklarından sigara içip içmediklerine, hatta evlerinde yakacak olarak ne kullandıklarına kadar uzanan bir dizi soruyu sıraladığımız formlarımızı da yanımıza alarak tek tek kapılarını çaldık. Ölenlerin birinci derece yakınlarıyla konuştuk ve ölen yakınlarına ait hastane kayıtlarını görmek istediğimizi söyledik. Ellerinde belge olanların hepsi bu belgeleri bizimle paylaştılar. Olmayanlardan, Dünya Sağlık Örgütü ve Sağlık Bakanlığı'nca da yaygın olarak kullanılan sözel otopsi formlarını doldurmalarını istedik. Ama şunu özellikle belirtmek isterim, kanserden öldüğünü tespit ettiğimiz hiçbir vaka için bu forma ihtiyaç duymadık, çünkü hepsi bize hastane ve patoloji raporlarını sundular. Ortaya çıkan sonuçlara göre, 78 ölümün 26'sı kanserden kaynaklanmış, yani bu ölümlerin yüzde 33.3'ü kanser nedenliymiş. Kalan ölümlerin yüzde 17'si solunum sistemi, yüzde 14'ü dolaşım sistemi hastalıklarından, yüzde 36'sı da diğer nedenlerden gerçekleşmiş. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre, dünya genelinde kanserden ölüm oranı yüzde 12.5. Devlet İstatistik Enstitüsü rakamlarıyla Türkiye genelindeki kanserden ölüm oranı yüzde 12.9. Bu oran Dilovası'nda yüzde 33.3. Rakamlar gösteriyor ki, Dilovası'nda kanserden ölme riski, dünya ve Türkiye ortalamasının neredeyse üç misli. Ayrıca sanayiye dayalı kanser vakalarında spesifik bir veri olan prostat kanseri vakaları da dünya ortalamalarının 3.2 kat üzerinde. Araştırmalarımızdan şu önemli sonuç ortaya çıktı ki, Dilovası'nda on yıldan daha uzun süre yaşamış bir kişinin kansere yakalanma riski, on yıldan az yaşamış birine göre 4.4 kat daha fazla. Ayrıca Dilovası'nda on yıldan fazla yaşadığınız, genç ya da yaşlı olmanızın, hatta sigara kullanıp kullanmamanızın risk oranı üzerinde bir etkisi yok. Yani genç ve sigara kullanmıyor da olsa, bu bölgede on yıldan uzun yaşamış bir kişinin kansere yakalanma riski dünya ortalamasından dört kat daha fazla.

Bazı sanayiciler bu araştırmanın bir bilimsellik niteliği taşımadığını, daha çok bir anket çalışması gibi olduğunu söylüyorlardı...

Bu sonuçları hem Sağlık Bakanlığı Kansere Savaş Daire Başkanlığı'na sunduk, hem ulusal bir kongrede sözlü bildiri olarak sunduk ve tartışıldı. Araştırmalarımız herkesin incelemesine açıktır. Yöntemlerimiz, kabul gören, uygulaması olan yöntemlerdir. Bir araştırmanın bilimsel olup olmadığı hakkındaki bir tartışma, ancak bilimsel tekniklerin ne olduğunu bilen bilim adamları tarafından yapılabilir. Bunun dışındaki yorumları şarlatanlık olarak tanımlıyorum ve art niyetli olduğunu düşünüyorum. Bu tartışmalar ışığında, ilk araştırmamızdan sadece bir yıl sonra, Dilovası Belediyesi'nin elinde bulunan 2005 yılına ait defin ruhsatları üzerinde bir araştırma daha yaptık. Resmî olarak kayıt altına alınmış ölümler içinde yüzde 36'sının kanser nedeni olduğu sonucuna ulaştık. Ayrıca bu sorun sadece Dilovası'yla da sınırlı değil. İl Sağlık Müdürlüğü'nün 2004 verileriyle ulaştığı bazı rakamlar var: Kocaeli genelinde kanserden ölüm oranı yüzde 19, yani zaten ilin genelinde bir sorun var. İlçelere bakarsak, bu oran Gebze'de yüzde 22, Derince'de yüzde 21, Körfez'de yüzde 18, karşı kıyıda olmasına rağmen Gölcük'te yüzde 21, çünkü kuzey rüzgarlarıyla taşınan kirlilik karşı kıyıyı da ciddi şekilde etkiliyor. Ama bu oran, Kocaeli'nin Karadeniz tarafındaki ilçesi Kandıra'da yüzde 8. Yani çok net olarak anlaşılıyor ki, sanayiden uzaklaştıkça kanserden ölme riski de azalıyor.

Dilovası'ndaki fabrikalara dışarıdan çalışmaya gelen, başka yerlerde ikamet eden insanları da kattığımız takdirde, daha da ürkütücü bir tabloyla karşılaşacağımızı söyleyebilir miyiz?

Mutlaka. Özellikle demir-çelik fabrikalarında çalışanlar, hurda demirin eritilmesi sonrasında bacalardan dışarı atılan gazların bir bölümüyle fabrika içinde direkt muhatap oluyorlar. Fakat biz onlarla konuşmak, çalışma koşullarını izlemek üzere fabrikalara giremiyoruz. Yaptığımız sözlü başvurulara aldığımız yanıtlardan anlıyoruz ki, bir tedirginlik hali var. Fabrika sahipleri, işçilere yönelik çalışmalara sıcak bakmıyor. Amacımızın sorunu tanımlamak olduğunu açıklayabilirsek ileride belki bu olanak sağlanabilir, ama bu gidişata göre yakın gelecekte bunun mümkün olabileceğini söylemek zor.

Tüm bunların üzerine, Dilovası'nda bir de çöp depolama alanı faaliyete geçti. İzmit'ten, Gebze'den, Tavşancıl'dan taşınan çöpler Dilovası'na getirilip depolanıyor...

Adeta bir kasıt varmış gibi. Bu kadar büyük kirlilik sorunu yaşanan bir bölgeye bir de çöp depolama kurmak çok çok talihsiz bir karar. Her ne kadar emisyon ölçümlerinin yapıldığını ve kontrol altında olduğunu iddia etseniz de, sonuçta zaman içinde oluşacak bir birikim vardır ki, bunu kimse inkâr edemez.

2006'da kurulan Meclis araştırma komisyonunun raporu sonrasında, medyanın da baskısıyla, bazı fabrikaların filtreleme sistemi kullanmaya başladığı, bazılarının da varolan sistemlerini yenilediği söyleniyor. Ancak Dilovası'nda yaşayanlar, hava kirliliğinde pek bir değişiklik olmadığını, hatta fabrikalardan bazılarının gece filtrelerini çalıştırmadığını, bacalardan gündüz görülmeyen renkte ve kokuda dumanlar yükseldiğini söylüyorlar. Söz konusu insan hayatı olduğunda bu kirliliği önleyecek tedbirleri almak bu kadar zor ve masraflı mı?

Biz genellikle fabrika bacalarından çıkan dumanı dikkate alıyoruz. Oysa, demir-çelik fabrikalarında kullanılan hurda demir gibi, diğer fabrikalarda da çok tercih edilen ucuz hammaddelerden başlayarak neredeyse bütün proseslerin ıslah edilmesi gerekiyor. Tabii bu bir maliyet meselesi. Ve maalesef maksimum kâr –dikkat edin, sadece kâr demiyorum– hedefini engelleyebilecek her türlü etmen, sanayi kuruluşlarının burada bulunma amaçlarıyla çelişiyor.

Dilovasının nüfusu 40 bine yakın, bunların büyük kısmı da gecekondularda geçim sıkıntısıyla yaşıyor, dolayısıyla Dilovası'ndan başka bir yere göç edip yeni bir hayat kurma şansları yok. Sanayiciler de bu bölgenin artık organize sanayi bölgesi olduğunu, gecekondularda kaçak yaşayan bu insanların başka yerlere taşınması gerektiği fikrini savunuyorlar. Sizce bu noktada atılması gereken adım nedir?

Farz edelim ki, doğru söylüyorlar. Ve biz Dilovası'nda yaşayanları başka bir bölgeye taşıdık. Peki Gebze'de, İzmit'te, Gölcük'te yaşayanları ne yapacaksınız? Sorun Dilovası'yla sınırlı değil ki. Bu sorunun nedeni, işletme sahiplerinin tek hedef olarak kâr maksimizasyonunu belirlemiş olmalarıdır. Kapitalizmde hedef kâr maksimizasyonudur, bu nedenle insan doğasıyla örtüşmez. Kapitalizm, doğası gereği insana karşı bir sistemdir; kapitalist mantıktaki sanayi de doğaya ve insana rağmen gelişen bir sanayidir. Biz biliyoruz ki, istense bu sanayi kuruluşları ıslah edilebilir. Dilovası'nda sanayi nedeniyle yaşanan ölümler, önlenemez ölümlerdir. Önlenemez oldukları için de, aynı zamanda, kabul edilemez ölümlerdir. Dilovası'nın durumu, ne Dilovası'nda yaşayanların, ne de burada çalışanların kaderidir. Burada sanayinin yarattığı kirlilik nedeniyle yaşanan ölümler, taammüden yaşanan ölümlerdir. Devletin yürütme erki, oradaki sanayicinin kâr maksimizasyonu hedeflerini engellemeyecek şekilde hareket ediyor. Yoksa, varolan mevzuatımız yeterli, yeter ki bunu uygulayabilelim. Bizim araştırmamız, konunun vahametine işaret etmek ve bir duyarlılık yaratmak içindir. Bu çalışmaları genişletmek gereklidir. Ama şunu da unutmamak lazım: Dilovası'ndaki kirlilik sanayi nedenli midir, değil midir sorusuna cevap aramak anlamsız. Sanayi ve kirlilik üzerine dünyada yapılmış binlerce araştırma, bir o kadar sonuç varken, hâlâ bu sorularla vakit geçirmek yerine, bir an evvel zehir saçan musluklar nasıl kapatılır, bu fabrikalar nasıl ıslah edilir sorularına cevap bulmak gerekiyor.

Söyleşi: Saner Şen
Express Ekim 2008